

การพัฒนาพื้นที่ต้นน้ำด้วยฝายเก็บกักต้นน้ำลำธาร*

บทนำ

สภาพปัญหาและความจำเป็น

สถานการณ์เกี่ยวกับน้ำในปัจจุบันมีปัญหาเกิดขึ้นเป็นอันมาก ทั้งในด้านการขาดแคลนน้ำในฤดูแล้งตามท้องที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศ ภาวะน้ำท่วมในฤดูฝนทำความเสียหายให้กับพืชผลและชุมชน ตลอดจนจนการเกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมของทรัพยากรน้ำในทุกภูมิภาค มีสภาพของปัญหาน้ำใกล้เคียงกัน ภาคเหนือโดยทั่วไป มีปัญหาการขาดแคลนน้ำเกิดขึ้นเฉพาะบางพื้นที่และตามฤดูกาล แต่ในด้านการพัฒนาแล้วภูมิภาคนี้มีความต้องการให้ขยายงานชลประทานให้มากขึ้น และบางพื้นที่ต้องการการป้องกันภัยเนื่องจากน้ำท่วม ซึ่งมีสาเหตุมาจากป่าไม้บริเวณต้นน้ำลำธารถูกทำลายลงไปมาก และการนำเอาทรัพยากรมาใช้ประโยชน์ แต่ไม่ได้มีการวางแผนการจัดการที่เหมาะสม รองรับปัญหาที่จะเกิดขึ้น ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติที่เหลืออยู่มีสภาพเสื่อมโทรมลง ส่งผลกระทบต่อพื้นที่ต้นน้ำลำธารต่อระบบนิเวศและอุตุนิยมวิทยา

2 การพัฒนาพื้นที่ต้นน้ำด้วยฝายเก็บกักต้นน้ำลำ

* เอกสารเผยแพร่ทางวิชาการศูนย์การศึกษาพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอต๋อยสะแกต จังหวัดเชียงใหม่ ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 (2546)

เนื่องจากปัญหาฝนแล้งหรือฝนทิ้งช่วง ปัญหาขาดระบบควบคุมปริมาณน้ำ และขาดระบบการกระจายน้ำ

ด้านการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรแหล่งน้ำ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จัดตั้งขึ้นเพื่อศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับรูปแบบที่เหมาะสมของการพัฒนาพื้นที่ต้นน้ำลำธาร เพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจ รวมทั้งรูปแบบการพัฒนาต่าง ๆ ที่ทำให้เกษตรกรพึ่งตนเองได้โดยไม่ต้องทำลายสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทั้งนี้เพื่อให้ประชาชนที่สนใจเข้าไปศึกษา และนำไปใช้ในการประกอบอาชีพได้โดยที่มีการอนุรักษ์ต้นน้ำลำธารและพัฒนาป่าไม้พร้อม ๆ กัน สุดท้ายความชุ่มชื้นก็จะเกิดขึ้น และจะบรรเทาปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่อการอุปโภค-บริโภคในที่สุด

งานศึกษาและพัฒนาแหล่งน้ำ เป็นการ จัดหาน้ำเพื่อสนับสนุนงานศึกษาและพัฒนาในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การพัฒนาพื้นที่ต้นน้ำลำธารได้พยายามใช้ประโยชน์จากน้ำที่ไหลมาจากยอดเขาลงสู่ที่ล่งให้ได้ประโยชน์สูงสุด โดยการจัดทำฝายต้นน้ำลำธารสำหรับเก็บกักน้ำไว้ เพื่อรักษาความชุ่มชื้นของพื้นดินในฤดูแล้ง อันอาจนำประโยชน์มาใช้ในการปลูกป่าไม้เป็นแนวป้องกันไฟป่าเปียก ด้วยน้ำที่ไหลผ่านมาเบื้องล่างก็จะเก็บไว้ในอ่างเก็บน้ำ ไปใช้สนับสนุนกิจกรรมเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ และการประมง

พระราชดำริ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระราชดำริ เมื่อวันที่ 3 กุมภาพันธ์ 2527 “... ควรพิจารณาสร้างฝายเก็บกักน้ำตามลำน้ำสาขาของห้วยฮ่องไคร้ โดยสร้างเป็นฝายแบบง่าย ๆ เช่น ฝายหินทิ้งและฝายแบบชาวบ้าน โดยดำเนินการก่อสร้างเป็นช่วง ๆ ทั้งในเขตพื้นที่ที่พัฒนาป่าไม้ให้ได้ผลอย่างสมบูรณ์ต่อไป ควรเร่งการดำเนินงานในปี พ.ศ. 2527 บางส่วนและภายในปีต่อ ๆ ไป ตามความเหมาะสม”

ฝายต้นน้ำลำธารตามแนวพระราชดำริ

ฝายต้นน้ำลำธาร มีความหมายแตกต่างกันตามประสบการณ์ด้านวิศวกรรม คือ สิ่งก่อสร้างขวาง หรือกั้นทางน้ำ ที่มีความมั่นคงแข็งแรง ชุมชนทิวศตฤกษ์ ๆ ก็ทำได้ ส่วนของป่าไม้ฝาย คือ ลักษณะการก่อสร้างที่เข้ากับสภาพของพื้นที่ชุมชนและหลักวิชาการ ดังนั้น ฝายต้นน้ำลำธารคือ อุปกรณ์ เครื่องมือชนิดหนึ่ง ที่สร้างความชุ่มชื้นเพื่อพัฒนาพื้นที่ต้นน้ำลำธาร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานพระราชดำริไว้ให้กับคณะทำงานศูนย์ฯ ให้ใช้รูปแบบของฝายแบบต่าง ๆ เพื่อพัฒนาพื้นที่ที่เคยเสื่อมโทรม แห้งแล้ง ขาดแคลนน้ำที่ไม่มีต้นไม้อุดมสมบูรณ์ พื้นที่ที่ปล่อยให้ป่าฟื้นตัวเองโดยไม่มีกรปลูกใช้ในพื้นที่ฝายจะทำหน้าที่กักน้ำเพื่อให้เกิดความชุ่มชื้นขึ้นในร่องน้ำ ทำให้ห้วย ลำธารที่แห้งมีความชุ่มชื้นเหลืออยู่

ความชุ่มชื้นนั้นจะเหลืออยู่ยาวนานเพียงใด ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลาย ๆ อย่างขึ้นกับความชื้นของลำห้วย จำนวนฝายที่สร้างขึ้น สันยาวมากน้อยแค่ไหน มีมากยิ่งดี นี่คือ วิธีการที่พระองค์ได้ทรงพระราชทานไว้

การพิจารณาสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้นเพื่อสร้างระบบวงจรน้ำแก่ป่าไม้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดนั้น ได้พระราชทานแนวพระราชดำริว่า

“... ให้ดำเนินการสำรวจหาทำเลสร้างฝายต้นน้ำลำธารในระดับที่สูง ใกล้บริเวณยอดเขามากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ลักษณะของฝายดังกล่าวจำเป็นต้องออกแบบใหม่ เพื่อให้สามารถกักเก็บน้ำไว้ได้ ปริมาณน้ำหล่อเลี้ยง และประดับประคองกล้าไม้พันธุ์ที่แข็งแรงและโตเร็วที่ใช้ปลูกแซมในป่าแห้งแล้งอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง โดยการจ่ายน้ำออกไปรอบ ๆ ตัวฝายจนสามารถตั้งตัวได้”

ประเภทของฝาย (Check Dam) นั้นทรงแยกออกเป็น 2 ประเภทดังพระราชดำริคือ “... **Check Dam** มี 2 อย่าง ชนิดหนึ่งสำหรับให้มีความชุ่มชื้น รักษาความชุ่มชื้น อีกอย่างสำหรับป้องกันมิให้ทรายลงในอ่างใหญ่”

จึงอาจกล่าวได้ว่า Check Dam นั้นประเภทแรกคือ ฝายต้นน้ำลำธารชุ่มชื้น หรือฝายชะลอความชุ่มชื้น ส่วนประเภทที่สองนั้นเป็นฝายดักตะกอนนั่นเอง

การพัฒนาพื้นที่ต้นน้ำด้วยฝายเก็บกักต้นน้ำลำ

5

รูปแบบของ Check Dam ตามแนวพระราชดำริ มี 3 รูปแบบ คือ

ฝาย Check Dam แบบท้องถิ่นเบื้องต้น เป็นการก่อสร้างด้วยวัสดุธรรมชาติที่มีอยู่ เช่น กิ่งไม้ และท่อนไม้ล้มขนอนนอนไพร ขนาดด้วยก้อนหินขนาดต่าง ๆ ในลำห้วย ซึ่งเป็นการก่อสร้างแบบง่าย ๆ ก่อสร้าง ในบริเวณตอนบนของลำห้วยร่องน้ำ ซึ่งจะสามารถดักตะกอนชะลอการไหลของน้ำ และเพิ่มความชุ่มชื้นบริเวณรอบฝายได้เป็นอย่างดี

การก่อสร้าง Check Dam แบบท้องถิ่นเบื้องต้น สามารถทำได้หลายวิธี เช่น

- ใช้ท่อนไม้ขนาดด้วยหิน
- ใช้ท่อนไม้ขนาดด้วยถุงบรรจุนดินหรือทราย
- ก่อสร้างด้วยคอกหมูแกนดินอัดขนาดด้วยหิน
- ก่อสร้างแบบเรียงด้วยหินแบบง่าย
- ก่อสร้างแบบคอกถุงทรายหมูหินทิ้ง
- ก่อสร้างด้วยคอกหมูซีเมนต์
- ก่อสร้างแบบหลักคอนกรีตหินทิ้ง
- ก่อสร้างแบบถุงทรายซีเมนต์
- ก่อสร้างแบบคันดิน

- ก่อสร้างแบบหลักไม้ไผ่สานขัดกัน อันเป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน

6 การพัฒนาพื้นที่ต้นน้ำด้วยฝายเก็บกักต้นน้ำลำ

ฝาย Check Dam แบบเรียงด้วยหินค่อนข้างถาวร ก่อสร้างด้วยการเรียงหินเป็นผนังกันน้ำ ก่อสร้างบริเวณตอนกลางและตอนล่างของลำห้วยหรือร่องน้ำจะสามารถดักตะกอน และเก็บกักน้ำในช่วง ฤดูแล้งได้เป็นบางส่วน

ฝาย Check Dam แบบคอนกรีตเสริมเหล็ก เป็นการก่อสร้างแบบถาวร ส่วนมากจะดำเนินการในบริเวณตอนปลายของลำห้วยหรือร่องน้ำ จะสามารถดักตะกอนและเก็บกักน้ำในฤดูแล้งได้ดี

ฉะนั้น จะเห็นว่าการก่อสร้างฝายหรือ Check Dam จึงเป็นแนวทางหรือวิธีการหนึ่งในการฟื้นฟูสภาพป่าไม้บริเวณต้นน้ำลำธาร เพื่อคืนความอุดมสมบูรณ์และทำให้เกิดความหลากหลายด้านชีวภาพ (Bio diversity) แก่สังคมของพืชและสัตว์ ตลอดจนนำความชุ่มชื้นมาสู่แผ่นดิน

วัตถุประสงค์การก่อสร้างฝายเก็บกักต้นน้ำลำธาร

- * เพิ่มชะลอความชุ่มชื้นในลำห้วย เพิ่มพื้นที่ความชุ่มชื้นบนผิวดิน และในดิน
- * ฟื้นฟูสภาพป่าต้นน้ำลำธาร เพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพ และความหนาแน่นของพันธุ์พืช

* เพื่อเก็บกัก/ชะลอน้ำไว้ ลดความรุนแรงของกระแสน้ำในลำห้วย ลดการพังทลายของดิน

การพัฒนาพื้นที่ต้นน้ำด้วยฝายเก็บกักต้นน้ำลำ

7

* กระจายความชุ่มชื้นในดิน สร้างระบบการควบคุมไฟป่าด้วยแนวป้องกันไฟป่าเปียก

ประโยชน์ของการก่อสร้างฝายเก็บกักต้นน้ำลำธาร

1. ช่วยเก็บกักน้ำชะลอไว้ให้อยู่บนพื้นผิวดินได้นานขึ้น น้ำมีเวลาซึมซาบลงดินไม่ไหลสูญเปล่า ดินเก็บ (อุ้ม) น้ำไว้
2. เพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพให้แก่พื้นที่ จากการที่ความชุ่มชื้นเพิ่มมากขึ้น ความหนาแน่นของพันธุ์พืชก็ย่อมจะมีมากขึ้น
3. การกระจายความชุ่มชื้นมากขึ้น สร้างระบบการควบคุมไฟป่าด้วยแนวป้องกันไฟป่าเปียก (Wet Fire Break)
4. ช่วยลดการพังทลายดิน ลดความรุนแรงของกระแสน้ำในลำห้วย

ความสำคัญของฝายเก็บกักต้นน้ำลำธาร

การพัฒนาแหล่งน้ำโครงการจัดทำฝายเก็บกักต้นน้ำลำธารเป็นการพัฒนาแหล่งน้ำในบริเวณพื้นที่ต้นน้ำลำธารด้วยการชะลอความเร็วของกระแสที่ไหล ด้วยวิธีการเก็บกักน้ำไว้ตามลำห้วยธรรมชาติเป็นตอน ๆ เพื่อที่น้ำจะได้มีโอกาสไหลซึมลงไปเก็บสะสมอยู่ในดินให้มากที่สุดตามร่องน้ำและลำธารต่าง ๆ ในบริเวณพื้นที่ต้นน้ำ

ลำธารควรพิจารณาสร้างฝายปิดกั้นร่องน้ำและลำธารเป็นระยะ ๆ เพื่อใช้ทดและเก็บน้ำที่ไหลบ่าลงมาไว้ในลำน้ำคล้ายกับอ่างเก็บน้ำขนาดเล็ก ให้กระจายอยู่ทั่วไปตามบริเวณพื้นที่ต้นน้ำลำธาร

8 การพัฒนาพื้นที่ต้นน้ำด้วยฝายเก็บกักต้นน้ำลำ

ฝายเก็บกักต้นน้ำลำธาร ส่วนใหญ่จะมีขนาดความสูงไม่มากนัก มีรูปร่างคล้ายสี่เหลี่ยมคางหมู มีส่วนลาดเทของอาคารทางด้านท้ายน้ำแบนราบกว่า ส่วนลาดเททางด้านเหนือน้ำ ฝายที่สร้างขึ้นในแต่ละท้องถิ่นอาจมีความมั่นคงแข็งแรง และมีอายุการใช้งานได้มากน้อยแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างฝายที่ราษฎรสร้างขึ้นในภาคเหนือ บางแห่งจะมีอายุการใช้งานได้ไม่มากนัก เพราะใช้วัสดุราคาถูกลงและหาได้ง่ายในท้องถิ่น เช่น กิ่งไม้ ใบไม้ ไม้ไผ่ เสาไม้ ทราชและกรวด เป็นต้น การวางเสาไม้ต่อกันยาวตามลำน้ำให้เป็นแถว ๆ ตลอดความกว้างของลำน้ำแล้วสลักกันวางตามลำน้ำเป็นแถว ๆ เป็นคอกสูงเล็ก ลดหลั่นกันเป็นรูปฝายตามที่ต้องการ ทั้งหินขนาดต่าง ๆ พร้อมทั้งกรวดและทรายลงไปในคอกจนเต็ม เช่น กรวดและทราย ทำให้ฝายแบบนี้มีความแข็งแรงและมั่นคงถาวรยิ่งขึ้น ส่วนฝายที่ใช้วัสดุที่มีความคงทนถาวรเป็นหลัก ได้แก่ หิน ซีเมนต์ คอนกรีตเสริมเหล็ก เป็นต้น โดยจะต้องคำนวณออกแบบกำหนดสัดส่วนของฝายให้เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศ และให้เหมาะสมกับปริมาณน้ำที่จะมีมากที่สุดที่ลำน้ำให้ผ่านไปได้โดยปลอดภัย ต้องก่อสร้างให้ถูกต้องวิธีและประณีตที่สุด

การบำรุงรักษาฝายต้นน้ำ

เนื่องจากฝายแต่ละชนิดมีการใช้วัสดุและมีอายุการใช้งานแตกต่างกัน วัสดุแต่ละอย่างที่ใช้อาจเสื่อมสลายตามธรรมชาติ ฉะนั้นควรมีการบำรุงรักษาให้อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ และเป็นปกติในแต่ละปี

การพัฒนาพื้นที่ต้นน้ำด้วยฝายเก็บกักต้นน้ำลำ 9

ก่อนฤดูฝนจะมาถึง เช่น ถ้าหากเป็นฝายเศษไม้ หรือฝายกระสอบทราย ควรมีการซ่อมแซมเสาหลักและเพิ่มเติมส่วนประกอบที่ชำรุด ส่วนฝายกึ่งถาวรและฝายถาวรนั้น ควรหมั่นตรวจรอยรั่วซึมของน้ำบนตัวฝายตลอดจนสิ่งกีดขวางทางน้ำเป็นประจำทุกปี ส่วนฝายที่มีวัตถุประสงค์ในการเก็บกักน้ำเพื่อประโยชน์ด้านใดด้านหนึ่ง ถ้าหากมีตะกอนทับถมมากควรมีการขุดลอกเพื่อให้พื้นที่กักเก็บน้ำได้เพียงพอ ซึ่งในการนี้จำเป็นต้องใช้งบประมาณในการบำรุงรักษาด้วย

รูปแบบของฝายต้นน้ำ

ตามแนวพระราชดำริในการก่อสร้างฝายต้นน้ำ มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความชุ่มชื้น ดักดินตะกอน เก็บกักน้ำซึ่งหากสามารถเก็บกักน้ำได้ปริมาณพอ ก็สมควรที่จะจ่ายน้ำออกไปรอบ ๆ พื้นที่บริเวณฝายในช่วงฤดูแล้งเพื่อสร้างความชุ่มชื้นให้กับพื้นที่ต้นน้ำ ดังนั้น ในการก่อสร้างฝายต้นน้ำลำธารแต่ละชนิดจึงขึ้นกับวัตถุประสงค์และความเหมาะสมของพื้นที่ที่จะใช้ในการก่อสร้างย่อมแตกต่างกันออกไปด้วย ดังนั้น จึงได้แบ่งฝายต้นน้ำลำธารออกเป็น 3 ชนิด คือ

- * ฝายต้นน้ำลำธารแบบผสมผสาน

- * ฝายต้นน้ำลำธารแบบกึ่งถาวร

- * ฝายต้นน้ำลำธารแบบถาวร

10 การพัฒนาพื้นที่ต้นน้ำด้วยฝายเก็บกักต้นน้ำลำ

การก่อสร้างฝายต้นน้ำชนิดต่าง ๆ

1. ฝายต้นน้ำลำธารแบบผสมผสาน

ฝายต้นน้ำแบบผสมผสานมีวัตถุประสงค์เพื่อใช้ในการดักตะกอน เศษวัสดุต่าง ๆ ที่ไหลมากับน้ำและช่วยลดความเร็วหรือชะลอการไหลของน้ำ ซึ่งในการก่อสร้างฝายต้นน้ำลำธารแบบผสมผสาน ลำห้วยควรมีความกว้างประมาณ 3-5 เมตร ลึกประมาณ 0.5 - 1.00 เมตร มีรูปแบบต่าง ๆ พอสรุปได้ 6 ชนิด ดังนี้

1.1 ฝายผสมผสานแบบคอกหมู

ฝายผสมผสานแบบคอกหมู เป็นฝายที่ใช้ไม้หลักเป็นแกนยึดดีเป็นกรอบล้อมรอบ ภายในบรรจุวัสดุต่าง ๆ เช่น กระสอบฟางบรรจุดินวางทับ กระสอบฟางบรรจุทรายและปูนซีเมนต์อัตราส่วน 1 : 10 หรือใช้หินเรียงด้านในคอกหมู เป็นต้น ซึ่งขึ้นอยู่กับวัสดุที่สามารถจะหาได้ในท้องถิ่น

วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้

1. ไม้ท่อนขนาดเล็ก เส้นผ่าศูนย์กลาง 6 นิ้ว ยาวประมาณ 1 - 1.20 เมตร

2. ไม้ท่อนขนาดเล็ก เส้นผ่าศูนย์กลาง 4-6 นิ้ว ความยาวขึ้นอยู่กับความกว้างของลำห้วย

3. กระจอบฟางบรรจุดินหรือบรรจุทรายกับปูนซีเมนต์ อัตรา 1 : 10 หรือหิน

4. ตะปู ขนาด 5-6 นิ้ว

การพัฒนาพื้นที่ต้นน้ำด้วยฝายเก็บกักต้นน้ำลำ 11

1.2 ฝายผสมผสานแบบไม้ไผ่

ฝายผสมผสานแบบไม้ไผ่ เป็นฝายที่เหมาะสมกับพื้นที่ที่มีไม้ไผ่จำนวนมาก โดยใช้ลำไม้ไผ่เป็นแกนยึดและทำเป็นกรอบ ภายในบรรจุดินและติดหลักด้วยไม้ไผ่ ในการยึดดินเพื่อความแข็งแรง ด้านหลังของฝายเรียงด้วยหินใหญ่ เหมาะสำหรับพื้นที่ First Order Stream

วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้

1. ไม้ไผ่ลำขนาด 1-1.5 นิ้ว ขนาดความยาว 1-1.50 เมตร

2. ไม้ไผ่ลำ ขนาด 3-4 นิ้ว ความยาวขึ้นอยู่กับความกว้างของลำห้วย

3. ไม้ไผ่ฟาก ยาวประมาณ 1 เมตร

4. หินใหญ่

5. ดิน

1.3 ฝายผสมผสานแบบกระจอบ

ฝายผสมผสานแบบกระจอบ เหมาะสำหรับลำห้วยที่มีความลาดชันน้อย มีปริมาณน้ำไหลไม่มาก และลำห้วยมีขนาดไม่กว้างมาก บริเวณที่เรียกว่า First Order Stream

วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้

1. กระจอบฟาง

2. ดิน หรือทรายผสมซีเมนต์ อัตราส่วน 1 : 10

12 การพัฒนาพื้นที่ต้นน้ำด้วยฝายเก็บกักต้นน้ำลำ

3. ไม้หลักท่อน ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 4 นิ้ว หรือไม้ไผ่ ขนาด 1.50 นิ้ว ยาวประมาณ 1.00 - 1.50 นิ้ว

1.4 ฝายผสมผสานแบบตาข่าย (GABION)

ฝายผสมผสานแบบตาข่าย แบ่งออกเป็น 3 แบบ

1. ฝายผสมผสานแบบตาข่าย แบบที่ 1 เทคอนกรีตทับหลัง
2. ฝายผสมผสานแบบตาข่าย แบบที่ 2 ไม่เทคอนกรีตทับหลัง

3. ฝายผสมผสานแบบตาข่าย แบบที่ 3 ไม่เทฐานและทับหลัง

1.5 ฝายผสมผสานแบบหินทิ้ง

ฝายผสมผสานแบบหินทิ้งเหมาะสำหรับพื้นที่ หรือลำห้วยที่มีหินจำนวนมาก ความลาดชันน้อย ปริมาณการไหลของน้ำในลำห้วยไม่

มาก บริเวณส่วนที่เรียกว่า First Order Stream ซึ่งสามารถทำได้ ทั้งฝายหินทิ้งธรรมดา และฝายหินทิ้งมีคอนกรีตยาแนวช่องระหว่างหิน

วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้

1. ไม้ท่อนเส้นผ่าศูนย์กลาง 6 นิ้ว ยาวประมาณ 1-1.20 เมตร
2. ไม้ท่อนเส้นผ่าศูนย์กลาง 2 นิ้ว ความยาวขึ้นอยู่กับความกว้างของลำห้วย จำนวน 4 ท่อน หรือเหล็กเส้นขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 6 มิลลิเมตร

การพัฒนาพื้นที่ต้นน้ำด้วยฝายเก็บกักต้นน้ำลำ

13

3. ปูนซีเมนต์และทราย (กรณีใช้ปูนซีเมนต์ผสมทรายยาแนวระหว่างก้อนหิน) จำนวน ขึ้นอยู่กับขนาดความกว้างของลำห้วย

4. ตะปู ขนาด 5 นิ้ว

1.6 ฝายผสมผสานแบบภูมิปัญญาชาวบ้าน

ฝายผสมผสานแบบภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นฝายที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านในภาคเหนือ ใช้กันลำห้วย ลำธาร หรือแม่น้ำ เพื่อทดน้ำเข้าลำเหมืองไปใช้ในการทำนา ซึ่งมีการร่วมมือ ร่วมแรง ร่วมใจกันทำเป็นระยะเวลาหลายร้อยปีแล้ว มีความคงทนแข็งแรง แต่ต้องมีการซ่อมแซม และบำรุงรักษากันทุก ๆ ปี

วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้

1. ไม้ท่อนหรือไม้ไผ่ ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 4-6 นิ้ว
2. ไม้ไผ่ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ประมาณ 3-4 นิ้ว
3. ทราย หิน กิ่งไม้ ใบไม้ในพื้นที่

2. ฝายต้นน้ำลำธารแบบกึ่งถาวร

ฝายต้นน้ำลำธารแบบกึ่งถาวร เป็นฝายชนิดหินก่อคอนกรีตเสริมเหล็ก เป็นฝายที่มีความมั่นคง แข็งแรงพอสมควร ซึ่งจะต้องดำเนินการก่อสร้างบริเวณ Second Order Stream หรือ Third Order Stream ของลำห้วย

14 การพัฒนาพื้นที่ต้นน้ำด้วยฝายเก็บกักต้นน้ำลำ

วัสดุอุปกรณ์

1. ปูนซีเมนต์ปอร์ตแลนด์
  2. ปูนซีเมนต์ผสม
  3. หิน ทราย หินใหญ่
  4. เหล็กเส้นผ่าศูนย์กลาง ขนาด 12 มิลลิเมตร
เหล็กเส้นผ่าศูนย์กลาง ขนาด 9 มิลลิเมตร
เหล็กเส้นผ่าศูนย์กลาง ขนาด 6 มิลลิเมตร
  5. ลวดผูกเหล็ก
3. ฝายต้นน้ำลำธารแบบถาวร

ฝายต้นน้ำลำธารแบบถาวร เป็นฝายชนิดคอนกรีตเสริมเหล็ก มีความมั่นคงแข็งแรง ซึ่งจะดำเนินการก่อสร้างในตอนปลายของลำห้วยวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้

1. ปูนซีเมนต์ปอร์ตแลนด์
2. หิน ททราย
3. เหล็กเส้นผ่าศูนย์กลาง ขนาด 12 มิลลิเมตร
เหล็กเส้นผ่าศูนย์กลาง ขนาด 9 มิลลิเมตร
เหล็กเส้นผ่าศูนย์กลาง ขนาด 6 มิลลิเมตร
4. ไม้แบบก่อสร้าง, ตะปู 2 นิ้ว, ตะปู 3 นิ้ว, ตะปู 4 นิ้ว
5. ท่อ PVC เส้นผ่าศูนย์กลาง 4 นิ้ว และวาล์ว ขนาด 4 นิ้ว

การพัฒนาพื้นที่ต้นน้ำด้วยฝายเก็บกักต้นน้ำลำ

15

วิธีการดำเนินการและเทคนิคการก่อสร้างฝายเก็บกักต้นน้ำลำธาร

1. ฝายไม้ ใช้วัสดุราคาถูกและหาได้ง่ายในท้องถิ่นส่วนใหญ่ เช่น กิ่งไม้ เสาไม้ ไม้ไผ่ ไม้ลำ การวางเสาไม้ต่อกันยาวตามลำห้วยให้เป็นแถว ๆ ตลอดความกว้างของลำห้วยแล้วสลับกันตามลำห้วยเป็นแถว ๆ ทำให้เป็นคอกสูง ลึก ลดหลั่นกันเป็นรูปฝาย มักใช้ฝายนี้บริเวณลำห้วยขนาดเล็กในบริเวณที่เป็นต้นน้ำหรือพื้นที่ที่มีความลาดชันต่ำ

2. ฝายต้นน้ำลำธารแบบกั้นถาวร ฝายหินก่อ ใช้วัสดุเป็นหินต่าง ๆ และกรวดทรายก่อตัวหินขึ้นด้วยปูนซีเมนต์เป็นรูปฝาย มีรูปร่างคล้ายสี่เหลี่ยมคางหมู เพิ่มหินก่อพื้นท้ายน้ำป้องกันการกัดเซาะ หินท้องน้ำด้านท้ายน้ำให้แข็งแรงขึ้น มักสร้างฝายนี้สลับกับฝายหินเรียงแกนดินเหนียว จะกั้นลำห้วยหรือลำธารขนาดเล็กในบริเวณที่เป็นต้นน้ำ หรือพื้นที่ที่มีความลาดชันสูง

3. ฝายหินเรียงแกนดินเหนียว ประกอบด้วยแกนดินเหนียว บดอัดแน่นให้มั่นคงแข็งแรง ใช้วัสดุที่เป็นหินทิ้งขนาดกลางเรียงต่อกันบนแกนดินเหนียวให้เป็นรูปฝาย มีรูปร่างคล้ายหลังเต่า มักสร้างฝายนี้สลับกับฝายหินก่อ จะกั้นลำห้วยลำธารขนาดเล็กในบริเวณที่เป็นต้นน้ำ หรือพื้นที่ที่มีความลาดชันปานกลางถึงสูง

4. ฝายต้นน้ำแบบถาวร ฝายหินเรียงแกน คสล. บนฐานกว้าง 1 เมตร พร้อมกับก่อตัวฝายขึ้นเป็นลักษณะกำแพงตั้งรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หนา 15 เซนติเมตร เป็นฝายคอนกรีตเสริมเหล็กชั้นเดียว 12 มิลลิเมตร

16 การพัฒนาพื้นที่ต้นน้ำด้วยฝายเก็บกักต้นน้ำลำ

ฝั่งตัวฐานฝายลงพื้นลำห้วย 0.80 เมตร ตัวฝายสูงจากพื้นลำห้วยประมาณ 1.00 - 1.50 เมตร ช่วงเปิดเท่ากับความกว้างก้นลำห้วย ฐานกว้าง 1 เมตร มีความลาดด้านข้าง 1 : 1.5 การป้องกันด้านหน้าฝาย โดยวางหินเรียงด้านหน้าความยาว 1 เมตร ความหนา 0.30

เมตร จะกั้นลำห้วยหรือลำธารขนาดเล็กในบริเวณที่เป็นต้นน้ำ หรือพื้นที่ที่มีความลาดชันปานกลางถึงสูง

โดยทั่วไปแล้ว ฝายส่วนใหญ่จะมีขนาดความสูงไม่มากนัก รูปร่างคล้ายสี่เหลี่ยมคางหมู และมักจะมีส่วนลาดเทของตัวฝายทางด้านท้ายน้ำแบนราบกว่าส่วนลาดเททางด้านเหนือน้ำ ฝายที่สร้างขึ้นทางด้านเหนือน้ำของลำน้ำธรรมชาติ (ฝายเก็บกักต้นน้ำลำธาร) ทำหน้าที่กักน้ำที่ไหลมาตามน้ำจนสามารถไหลเข้าคลองส่งน้ำได้ เช่น ลำกลางลำเหมืองเล็ก (เหมืองแม่)

งบประมาณค่าก่อสร้าง

ประเภทของฝาย	ความยาวของตัวฝาย (เมตร)	ความสูงของตัวฝาย(เมตร)	ราคาค่าก่อสร้างโดยประมาณ (บาท)
ฝายหินก่อ	8.00 - 12.00	1.20- 1.50	30,000- 70,000
ฝายหินเรียง แกนดินเหนียว	6.00 - 10.00	1.20- 1.50	20,000 - 40,000
ฝายหินเรียง แกน คสล.	8.50- 15.00	1.00- 1.50	25,000- 50,000

การพัฒนาพื้นที่ต้นน้ำด้วยฝายเก็บกักต้นน้ำลำ 17

หมายเหตุ :

1. ความยาวตัวฝายวัดจากความกว้างของลำห้วยบริเวณที่จะสร้างฝายรวมกับส่วนของสันฝายที่ยื่นเข้าไปในดินเดิม
2. ความสูงของฝายวัดจากท้องลำห้วยถึงสันฝาย
3. งบประมาณค่าก่อสร้างฝายไม้ ไม่สามารถระบุได้เนื่องจากขึ้นอยู่กับวัสดุของท้องถิ่นและแรงงาน

แนวทางที่เหมาะสมในการสร้างฝายเก็บกักต้นน้ำลำธาร

ก่อนดำเนินการควรสำรวจร่องน้ำลำห้วยในพื้นที่ที่มีปัญหาการพังทลายของดิน หรือปัญหาพื้นที่ขาดความชุ่มชื้น โดยพิจารณาถึงความลาดชันของร่องน้ำและสำรวจหาข้อมูลปริมาณน้ำไหลในร่องน้ำมาใช้ประกอบการเลือกตำแหน่งสร้างฝาย เก็บกักน้ำต้นน้ำลำธาร ดังนี้

1. ในพื้นที่ลาดชันสูง ในกรณีที่มีความกว้างของลำห้วยไม่เกิน 2 เมตร ควรสร้างฝายผสม ใช้วัสดุธรรมชาติ ไม้ท่อน หิน ถูบบรรจุดิน หรือทราย แต่ถ้าความกว้างของลำห้วยสูงมากกว่า 2 เมตร หรือในลำห้วยมีน้ำมาก ควรเพิ่มโครงสร้างของฝายเก็บกักต้นน้ำลำธารเป็นแบบคอกหมูที่มีโครงสร้างหลายระดับ มากน้อยตามปริมาณน้ำ
2. ในพื้นที่ลาดชันปานกลาง ควรสร้างฝายเก็บกักต้นน้ำลำธารแบบคอกหมู หรือแบบท้องถื่นของชาวบ้าน ถ้าเป็นแบบคอกหมูให้ใช้หินเรียงหรือกระสอบทรายผสมซีเมนต์ขนาดโครงสร้าง
3. ในพื้นที่ลาดชันต่ำ ในกรณีที่มีน้ำมาก ควรสร้างฝายคอนกรีต

18 การพัฒนาพื้นที่ต้นน้ำด้วยฝายเก็บกักต้นน้ำลำ

เสริมเหล็ก แต่ถ้ามีน้ำไม่มากนัก และความกว้างไม่เกิน 2 เมตร อาจใช้ถุขทรายผสมซีเมนต์ได้

ข้อควรคำนึงในการสร้างฝายเก็บกักต้นน้ำลำธาร

1. ควรสำรวจสภาพพื้นที่ วัสดุก่อสร้างตามธรรมชาติ และรูปแบบของฝายที่เหมาะสมกับภูมิประเทศมากที่สุด คือคำนึงถึงความแข็งแรงให้มากพอที่จะไม่เกิดการพังทลายเสียหายยามที่ฝนตกหนัก และกระแสน้ำไหลแรง

2. ควรก่อสร้างในพื้นที่ที่มีช่องลำห้วยมีความลาดชันต่ำ เพื่อที่จะได้ฝายเก็บกักน้ำในขนาดที่ไม่เล็กเกินไป อีกทั้งยังสามารถกักน้ำและตะกอนได้มากพอสมควร และในลำห้วยที่มีความลาดชันสูง ก็ควรสร้างฝายเก็บกักน้ำให้ถี่ขึ้น

3. วัสดุสร้างฝายเก็บกักน้ำประเภทกิ่งไม้ ท่อนไม้ ที่นำมาใช้ในการสร้างจะต้องระมัดระวังใช้เฉพาะไม้ล้มขนอนนอนไพรเป็นลำดับแรก ก่อนที่จะใช้กิ่งไม้ ท่อนไม้จากการริดกิ่ง ถ้าจำเป็นต้องใช้ให้ใช้น้อยที่สุด ถ้าสร้างฝายเก็บกักน้ำแบบคอกหมู แกนดินอัดแน่นควรมีทางระบายน้ำด้านข้างเพื่อป้องกันน้ำกัดชะสันฝายจากการที่มีฝนตกหนักจนมีน้ำหลากมาก

4. ควรคำนึงการก่อสร้างฝายเก็บกักน้ำหลังฤดูฝน หรือหลังน้ำหลาก และทุกปีควรมีการบำรุงรักษาขุดลอกตะกอนซ่อมแซมสันฝาย และทางระบายน้ำล้นอยู่เป็นประจำ

